

"نقش شهروندی" بر اساس کتابهای علوم اجتماعی دوره دبیرستان

دکتر فرح ترکمان^۱

سکینه بهمن پور^۲

چکیده:

هدف این پژوهش سنجش میزان پرداخت کتابهای علوم اجتماعی به ابعاد شهروندی و میزان رویکرد هر یک از کتابها به نقش شهروندی می‌باشد. این پژوهش به دست‌اندرکاران امر آموزش و پرورش در زمینه نقش شهروندی و کاربرد آن در جامعه یاری می‌رساند. روش تحقیق در این پژوهش، توصیفی و از نوع تحلیل محتوا است. جامعه آماری و جمعیت نمونه در این پژوهش یکی است و جامعه آماری، کتابهای علوم اجتماعی دبیرستان در چهار مقطع در سال ۸۷ می‌باشد. بدلیل انتخاب روش تحلیل محتوا، تکنیک اصلی ما پرسشنامه معکوس است که هر پرسشنامه حاوی مقولات و واحدهاست. در چارچوب نظری کار پژوهش، از نظریه‌های تلفیقی مارشال، ژانوسکی و ترنر استفاده و دو مدل تحلیل ساخته شد. مدل تحلیل اول براساس طرح تلفیقی مارشال، ژانوسکی و ترنر و مدل تحلیل دوم براساس طرح ژانوسکی مبنی بر شهروندی فعال یعنی توانائی و ظرفیت تأثیرگذاری برسیاست‌ها و شهروندی منفعل یعنی حق وجود داشتن، تهیه شد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد مفهوم شهروندی در کتابهای علوم اجتماعی به ترتیب اولویت زیر است: ۱- شهروندی سیاسی با ۳۸/۸۸٪، ۲- شهروندی مدنی با ۳۰٪، ۳- شهروندی اجتماعی با ۱۷/۴۲٪، ۴- شهروندی فرهنگی با ۹/۳۵٪، ۵- شهروندی مشارکتی با ۰/۰۹٪

در بررسی نقش شهروندی منفعل و فعال، شهروندی منفعل (حق وجود داشتن) ۸۹/۱۶٪ و شهروندی فعال (توانایی تأثیرگذاری بر سیاست‌ها) ۱۰/۸۴٪ و اولویت با شهروندی منفعل می‌باشد.

واژه‌های کلیدی:

شهروندی، کتاب‌های علوم اجتماعی دبیرستان، دانش آموزان، آموزش و پرورش

Torkaman_f61@yahoo.com

۱- استادیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی تهران - واحد مرکز

۲- نویسنده پاسخگو: کارشناس ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی تهران - واحد مرکز

E.mail:bahmanpour_47@yahoo.com

مقدمه

شهروندی یکی از مهمترین مفاهیم و ایده‌های اجتماعی است که در بازخوانی رابطه فرد و جامعه کارایی دارد. تعاریف متفاوتی از شهروندی شده، ولی تعبیر مشترک از آن وجود دارد که عناصر اساسی آن حقوق و وظایف می‌باشد. شهروندی رابطه بین فرد و جامعه را در قالب حقوق و مسئولیت‌ها بازنمایی می‌کند. شهروندی هر دو عنصر فردگرایانه و جمع‌گرایانه را در خود دارد بدین ترتیب که شهروندی از یک طرف با اعطای حقوق، فضای لازم را به فرد می‌دهد که فارغ از هرگونه دخالت، منافع خود را دنبال نماید و همچنین فرد را قادر می‌سازد که دستی در شکل دادن به نهادهای حکومتی عمومی داشته باشد و از طرف دیگر بر مسئولیت‌هایی که باید برای پایداری جوامع سیاسی و محیط طبیعی مان پذیریم، تأکید می‌کند. بنابراین تنها در این بستر اجتماعی است که روابط انسانی پایدار بوده و حقوق قابل تحقق است (فالکس، ۱۳۸۱: ۱۱-۱۰) شهروندی باطرح این تقاضا که با همهی افراد به طور برابر رفتار شود می‌تواند ریشه‌های تنش اجتماعی را که نظم اجتماعی را تهدید می‌کند بخشکاند. شهروندی به مدد مجموع حقوق، وظایف و تعهداتش راهی برای توزیع و اداره‌ی عادلانه منابع از طریق تقسیم منافع و مسئولیت‌های زندگی اجتماعی ارائه می‌کند (فالکس، ۸۱: ۱۵)

دوران نوجوانی و جوانی دوران حساس و مهمی هستند، زیرا بیشتر دانش و اندوخته‌های بشری که مبنای رفتار و عمل در دوران بزرگسالی قرار می‌گیرند در دوران پرورش اجتماعی اولیه و ثانویه حاصل می‌شود. در سایه آموزش شهروندی در این دوران است که می‌توان افراد را برای پذیرش نقش شهروندی در بزرگسالی آماده و تربیت نمود.

این امر در برخورد، با جامعه ماکه قسمت عمده جمعیت آن را جوانان تشکیل می‌دهد دارای اهمیت فراوانی است و لزوم برنامه ریزی دقیق و اصولی را برای آموزش شهروندی بیش از پیش نمایان می‌سازد.

آموزش و پرورش در جوامع امروزی به عنوان کلیدی ترین نهاد آموزشی در جهت توسعه همه جانبه بشمار می‌رود چرا که در پرتوآموزش است که انسانها متحول می‌شوند و برپایه نظام آموزشی و تربیتی یک جامعه است که نظم و انضباط اجتماعی حالت نهادی به خود می‌گیرد و عامه مردم به طرف فرهنگ ترقی و توسعه حرکت می‌کنند. انسان باید ارزش پیدا کند و تربیت او مبنای توسعه قرار گیرد. چون هدف از آموزش و سرمایه گذاری آموزشی، کشف و توسعه‌ی منابع انسانی در جهت تعالی بخشی ارزشها و استعدادها و بهینه کردن آن است چون محور اصلاحات اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی در کلیه ممالک

توسعه یافته، انسان می‌باشد. آموزش مهمترین رکن برنامه ریزی جامعه است و کلیدی ترین عنصر در توسعه یک جامعه، مردم آن جامعه هستند که باید از فرهنگ، آگاهی و مهارت‌های گوناگون، برخوردار باشند.

از آنجاکه یکی از وظایف خطیر آموزش و پرورش هر جامعه‌ای، تربیت و جامعه پذیر کردن اعضای آن جامعه است. و از سوی دیگر، با توجه به این که در مصوبات «شورای عالی آموزش و پرورش» در دوره متوسطه اهداف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و مواردی عنوان شده‌اند که جزء لاینفک حقوق شهروندی است و همچنین با توجه به این که کتاب‌های علوم اجتماعی دوره متوسطه بیش از هر کتاب دیگری داعیه دار تربیت شهروندانی فعال برای جامعه هستند لازم است به آموزش‌های شهروندی توجهی خاص مبذول شود (دبیرخانه شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۸۰: ۲۰).

با توجه به اهمیت حقوق شهروندی در ایران و با توجه به اهداف آموزش و پرورش در تربیت شهروندانی آگاه، مشارکت جو و فعال و نیز از آن جا که هدف از جامعه پذیر کردن، آماده کردن ایشان برای زندگی در جامعه امروز ایران است، این سؤال مطرح می‌شود که در کتابهای درسی مربوط به علوم اجتماعی، تا چه اندازه به مقوله‌ها و شاخص‌های حقوق شهروندی که در قانون اساسی ایران نیز مطرح شده، توجه شده است و مطالب ارائه شده در این کتابها تا چه حد دانش آموزان را از حقوق شهروندی آگاه می‌سازند؟

در میان درس‌های متفاوتی نیز که هر دانش آموز به عنوان یکی از واحدهای درسی باید بگذراند، درس تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی و درس‌های جامعه‌شناسی دوره متوسطه، با هدف «جامعه پذیری» یا آماده کردن فرد برای زندگی اجتماعی به عنوان مهم ترین هدف آموزشی تدوین شده‌اند.

این تحقیق برآنست که نقش شهروندی را در کتب علوم اجتماعی مقطع متوسطه در سال ۱۳۸۷ بررسی کند.

اهداف تحقیق

این مطالعه، یک تحقیق کاربردی است. هدف خاص این مطالعه، نقش شهروندی در کتابهای علوم اجتماعی دبیرستان در سال ۱۳۸۷ می‌باشد و اینکه کتابهای مزبور تا چه میزان به ابعاد موضوع پرداخته‌اند و نیز رویکرد هر یک از این کتابها بر نقش شهروندی تا چه میزان می‌باشد.

با این مطالعه می‌توان به دست‌اندرکاران امر آموزش و پرورش در زمینه نقش شهروندی و کاربرد آن در جامعه یاری رساند.

روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش، توصیفی و از نوع تحلیل محتوی است. روش تحلیل محتوی در برگیرنده مراحل خاص است:

الف - تعیین موضوع تحقیق و محدود ساختن آن که در این پژوهش بررسی نقش شهروندی در کتابهای علوم اجتماعی مقطع دبیرستان در سال ۱۳۸۷ می‌باشد.

ب - تعیین اهداف تحقیق که هدف از این پژوهش، کاربردی است.

د- تعیین جامعه آماری و جمعیت نمونه که در این تحلیل، جامعه آماری و جمعیت نمونه یکی است. جامعه آماری، کتابهای علوم اجتماعی دبیرستان را شامل می‌شود که با استفاده از این روش به مطالعه‌ی مستقیم متون کتابها، عبارات، مضامین، تمرینات و تصاویر در ارتباط با شاخص‌های شهروندی پرداخته شد.

تکنیک تحقیق

چون روش تحقیق، تحلیل محتوا می‌باشد، تکنیک اصلی ما پرسشنامه معکوس است. در این پژوهش، برخلاف پژوهش‌های دیگر، کل داده‌ها آماده است و صرفاً باید تحلیل شوند. در واقع وظیفه محقق تهیه پرسشنامه‌ای است که با آن داده‌های موجود شناسایی و تحلیل شوند و هر پرسشنامه حاوی مقولات و واحدهاست.

ابزار اندازه‌گیری

ابزار اندازه‌گیری در این پژوهش چک لیست تحلیل محتوای کتابهای درسی است که در آن شاخص‌های شهروندی مشخص شده‌اند. در مقابل هر شاخص، با استفاده از چوب خط مشخص شده که مؤلفه‌ی مورد نظر چند بار در کتاب درسی بصورت مستقیم و غیرمستقیم مطرح شده است.

نظریه‌ها و پیشینه نظری (ادبیات موضوع)

۱. نظریه شهروندی پیشامدرن

آغازگر طرح مفهوم شهروندی همان گونه که کاروهارتنت عنوان نموده‌اند ارسطو است (کاروهارتنت، ۱۹۹۶: فصل ۵). وی با تعریف شهروند به عنوان فردی که به مثابه‌ی یک موجود سیاسی، اجتماعی در امور جامعه اش مشارکت دارد و از طریق این مشارکت قادر است تا هستی اجتماعی سیاسی اش را تحقق بخشد، واضع نظریه شهروندی پیشامدرن محسوب می‌گردد (ارسطو، ۱۳۶۴: ۱۰۰-۱۱۰). در لابلای کتاب سیاست، ارسطو چنین برداشتی را از شهروندی مبنای تحلیل قرار داده است.

روی هم گزاره‌هایی که در این باره ارسطو ارائه نموده بیانگر نسبت جامعه و شهروندی، مشارکت، حقوق، وظایف و مسئولیت‌های شهروندی، دموکراسی و شهروندی و نهایتاً رابطه دوسویه دولت و شهروندان است (فالکس، ۸۱: ۳۵-۲۶).

همانگونه که فالکس یاد آوری کرده است ایده شهروندی پیشامدرن مبنایی برای ایده شهروندی مدرن بوده است. بویژه این که برداشتهای یونانی، رومی که ناظر به برابری اخلاقی موجودات انسانی بوده سهمی در خور توجه در تولید ایده شهروندی محسوب می‌شود. باین وجود تداوم ایده برابری اخلاقی موجودات انسانی در قالب مفهوم شهروندی رومی و مسیحی با گسست‌هایی همراه بوده است. در این باره تحلیل‌های هلد (۱۳۷۸)، دوبنوا (۱۳۷۸) و فالکس (۱۳۸۱) حاوی نکات قابل توجهی‌اند (دوبنوا، ۱۳۷۸: ۳۸-۳۳؛ هلد، ۱۳۷۸: ۶۲-۵۲؛ فالکس، ۱۳۸۱: ۳۵-۲۶).

این نکات مؤلفه‌های کلیدی مندرج در مفهوم شهروندی رومی - مسیحی را نشان می‌دهند.

الف) شهروندی رومی - شهروندی با ماهیت انحصاری است، برتری اقلیت خاص بر اکثریت را نشان می‌دهد، و مبنای تعریف آن نابرابری طبقاتی است. دامنه آن محدود است و گروه‌های اجتماعی نظیر زنان، بردگان و بیگانگان را در بر نمی‌گیرد.

ب) شهروندی مسیحی نیز با محدودیت تئوکراسی (ولایت مطلقه پاپ و کلیسا) و برتری اکتورتیاس (مرجعیت و اقتدار روحانی) بر پوتستاس (مرجعیت و اقتدار دنیوی) حاوی ایده‌های خاصی در مقایسه با شهروندی یونانی - رومی بوده است.

با رنسانس و به سرآمدن سده‌های میانه، در سده ۱۶ میلادی، ما شاهد طرد مفاهیم شهروندی رومی - مسیحی و در عوض بازگشت به ایده شهروندی ارسطویی (یونانی) هستیم (نجاتی حسینی، ۴: ۸۴).

۲. نظریه شهروندی مدرن

در فلسفه‌های سیاسی ماکیاول، هابز، روسو، کانت، هگل، میل، توکویل و مارکس رگه‌های تئوریک اولیه از مفهوم شهروندی مدرن ارائه شده است.

در این باره هاتچینگ (۱۹۹۹) با استناد به تحلیل‌های اندره (۱۹۹۱)، واتز میلر (۱۹۹۲)، میلیگان (۱۹۹۲)، ترنر (۱۹۹۳)، وان اشتربرگن (۱۹۹۴) و کیمیلکا (۱۹۹۵) محوریت این ایده‌ها را ناظر به نسبت میان شهروندی و حقوق طبیعی و موضوعه و نیز رابطه شهروندی با هویت و کردارهای سیاسی دانسته است (هاتچینگ، ۱۹۹۹: ۶-۱۱). ترنر و هامیلتون (۱۹۹۴) نیز در بررسی جامع و مفصلی که از نظریه‌های شهروندی از آغاز تا کنون به دست داده‌اند، مؤلفه‌های کلیدی مندرج در نظریه شهروندی مدرن را شناسایی نموده‌اند (ترنر و هامیلتون، ۱۹۹۴: ۲۵۳-۲۵۵).

این‌ها عبارتند از: جامعه مدنی، جامعه سرمایه داری، عقل گرایی، برابری، عدالت، حوزه عمومی، قرارداد اجتماعی، مسئولیت‌های اخلاقی، اراده همگانی، مشارکت، سکولاریزم، لیبرالیزم، پارلمانتاریزم و دموکراسی. میلر نظریه پرداز سیاسی معاصر (۱۹۹۹) در جمع بندی که از نظریه شهروندی مدرن (اولیه) مبتنی بر آرای فلسفی سیاسی سده‌های ۱۸-۱۹ به دست داده است، در کل قائل به دو نوع الگوی تئوریک در شهروندی مدرن است. شهروندی جمهوری گرایی ماکیاول و شهروندی لیبرال مدنی و عرفی هابز و لاک (میلر، ۱۹۹۹، فصل ۳).

الف) در شهروندی جمهوری گرایانه ماکیاول ضمن تائید مقوله حقوق و وظایف شهروندی تأکید اصلی بر ضرورت مشارکت جدی و فعالانه افراد در زندگی سیاسی اجتماعی است. این مشارکت بایفای نقش شهروندی به عنوان عضویت تمام عیار در زندگی اجتماعی سیاسی صورت می‌گیرد. ب) در شهروندی لیبرال مدنی، عرفی هابز و لاک، محوریت با حقوق و تکالیف شهروندی است. شهروند بودن به معنای برخورداری از حقوق مدنی (حق امنیت، آزادی، جان و دارایی، آزادی عقیده و بیان و حق رای دادن) و نیز مکلف بودن به اطاعت از قانون و رعایت حقوق سایر شهروندان است.

در برداشت‌های متأخر و جدید (سده ۲۰) از این ایده‌ها و الگوهای شهروندی مدرن نیز ما شاهد نوعی سنتز تئوریک (میان جمهوری گرایی و لیبرالیزم فرد گرایانه) هستیم.

در این زمینه تم (۱۹۹۸)، مک لین (۱۹۹۶)، دامین (۱۹۹۶) و ترنر (۱۹۹۴) برآنند که شهروندی جدید «ناظر به برخورداری از حقوق، وظایف، تکالیف، مسئولیت‌ها و تعهدات

اخلاقی سیاسی - اجتماعی برابر و همگانی اعضای جامعه به همراه احساس تعلق، عضویت و هویت اجتماعی فراگیر برای مشارکت جدی در جامعه سیاسی، توأم با بهره مندی یکسان و عادلانه از امتیازات، مزایا و منابع جامعه، فارغ از تعلقات قومی، نژادی، طبقاتی، اقتصادی، فرهنگی و مذهبی است» (دامین و دیگران، ۱۹۹۶: فصل ۵: ترنر ۱۹۹۳؛ تم؛ ۱۹۹۸). این‌ها، تصریحاً حاوی ۳ مقوله کلیدی‌اند که شامل (۱) برخورداری برابر و همگانی اعضای جامعه سیاسی از حقوق، وظایف، تکالیف، مسئولیت‌ها و تعهدات اخلاقی سیاسی اجتماعی؛ (۲) احساس تعلق، عضویت و هویت اجتماعی فراگیر برای مشارکت جدی در جامعه سیاسی (۳) بهره مندی عادلانه از امتیازات، مزایا و منابع جامعه فارغ از تعلقات قومی، نژادی، طبقاتی، اقتصادی، فرهنگی و مذهبی.

این الگو اگر چه در نزد بسیاری از فیلسوفان سیاسی، اجتماعی و حقوق و اخلاق و همچنین نظریه پردازان سیاسی اجتماعی معاصر همچنان از حرمت تئوریک برخوردار است، بااین وجود رهیافت منتقدانه نسبت به نحوه و صورت بندی گفتمانی آن در غرب از سوی برخی از اندیشه پردازان منجر به شکل گیری نوع سومی از نظریه شهروندی شده است که معمولاً با برجسب نظریه شهروندی پسامدرن (فمینیستی و پسا ساختارگرایانه) از آن یاد می‌شود (نجاتی حسینی، ۵:۸۴).

۳. نظریه شهروندی پسامدرن

ادعای پیدایی شکل بندی پسامدرن در جامعه غرب به موازات شکل گیری هویت‌ها و صورت بندی‌های پساملی، جهانی شدن، جهانی محلی شدن، چند فرهنگی گرایی و مانند آن‌ها و نیز ادعای عام گرایی نا مناسب نظریه‌های شهروندی مدرن و جدید که همراه با حذف خاص گرایی‌ها، طرد اقلیت‌ها و گروه‌های محروم و حاشیه‌ای از دایره شهروندی کامل به ویژه زنان بوده و هست؛ محوریت اصلی داعیه‌های تئوریک و گفتمان نظریه شهروندی پسامدرن را تشکیل میدهد. موینیهان (۱۹۸۹)، پیتمان (۱۹۸۹)، ماریون یانگ (۱۹۸۹)، گلیسر (۱۹۸۸)، لیستر (۱۹۹۰) و ریتز (۱۹۹۲) از جمله اندیشه پردازانی هستند که نظریه شهروندی پسامدرن را به پیش برده‌اند (پیترسون و دیگران، ۱۹۹۹؛ لیستر، ۱۹۹۸، هابسون، ۲۰۰۰). به طور خلاصه محورهای اصلی این نوع نظریه را می‌توان به صورت زیر فهرست نمود.

الف) سلطه گفتمان مرد سالاری و مذکر سالاری در نظریه شهروندی مدرن که موجب طرد زنان از حوزه شهروندی و حوزه عمومی و راندن آنان به سمت حوزه خصوصی شده است، به گفته

کارول پیتمان در مدرنیته شهروندی مذکر و مردانه در گفتمان مزبور شکل گرفته است. حال آنکه در شهروندی پسامدرن شهروندی مؤنث نیز مورد تأکید است.

ب) تناقضات ناشی از کاربست‌ایده شهروندی شمول‌گرای مدرن غربی که مورد ادعای دموکراسی لیبرال است؛ با نادیده گرفتن حقوق، شیوه‌های زندگی و ویژگیهای کثرت‌گرایانه و خاص‌گرای گروههای اجتماعی متنوع و اقلیت‌های قومی نژادی مذهبی منجر شده است. به نظر ماریون یانگ طرد و محرومیت اقلیت‌ها و خاص‌ها (زنان، کودکان، رنگین پوستان، اقلیت‌های غیر مسیحی) از مزایای شهروندی مدرن منجر به مشارکت ندادن آنان در جامعه سیاسی شده است و در نهایت نوعی شهروندی متفاوت را به ارمغان آورده است.

پ) تقسیم جنسی و جنسیتی کار و زندگی در جامعه سیاسی کنونی (زنانه و مردانه نمودن) به وابسته کردن زنان به مردان و اعمال قدرت از سوی مردان بر زنان و همچنین تفکیک حوزه عمومی مردانه از حوزه خصوصی زنانه شده است. به نظر لیستر در دل شهروندی مدرن و گفتمان و مفصل بندی آن نوعی شهروندی فعال مردانه و نوعی شهروندی منفعل زنانه پدید آمده است. این در حالی است که در نظریه شهروندی پسامدرن نمی‌توان میان شهروندی حقیقی و شهروندی واقعی تمایزی قائل شد. روی هم می‌توان ملاحظه نمود که در نظریه شهروندی پسامدرن همزمان و به صورت موازی تلفیقی از عام‌گرایی و خاص‌گرایی پررنگ شده است، چیزی که در شهروندی مدرن نسبتاً کم‌رنگ و یا کم‌حضور است. (نجاتی حسینی، ۸۴:

(۸)

چارچوب نظری تحقیق

نظریه‌هایی که می‌توان در چارچوب نظری از آن استفاده کرد می‌تواند تلفیقی از چند نظریه باشد زیرا هر نظریه شهروندی به تنهایی به بخشی از موضوع شهروندی پرداخته و نمی‌تواند کلیه مفاهیم و تعاریف شهروندی را در بر گیرد. چارچوب نظری تحقیق حاضر، براساس نظریه مارشال شکل گرفته است و مارشال حقوق شهروندی را شامل حقوق قانونی، حقوق سیاسی و حقوق اجتماعی میدانند. در قرن ۱۸ حقوق مدنی «برابری در برابر قانون» شکل می‌گیرد و در طی قرون ۱۹ و ۲۰ با توسعه نهادهای سیستم قضایی و رواج مطبوعات آزاد گسترش می‌یابد که این حقوق شامل حق برخورداری از یک محاکمه منصفانه، آزادی از بازداشت و توقیف خودسرانه و مستبدانه و اعمال خشونت، آزادی بیان، حق مالکیت، مذهب، عقیده و حق انعقاد قرار داد می‌باشد. بعد نوبت به ظهور حقوق سیاسی می‌رسد که شامل حق رای و حق انتخاب شدن است و در قرن ۲۰ که توسعه و

گسترش سرمایه داری که ذاتاً نابرابر است، منجر به افزایش نابرابری طبقاتی می‌گردد که از حقوق مدنی و سیاسی بود عده زیادی از عضویت کامل محروم می‌شدند زیرا وقت و توانایی تمرین عملی حقوق شهروندی را نداشتند بنابراین این سیر ادامه یافته به حقوق اجتماعی شامل آموزش، اشتغال، امنیت، تأمین اجتماعی، مراقبت بهداشتی و برخورداری از درآمد برای امرار معاش، برابری در فرصت‌ها و برخورداری از امکانات، برخورداری از رفاه و خدمات اجتماعی بر میگردد. به نظر مارشال حقوق اجتماعی برای ایده شهروندی ضرورت دارد و با توسعه نهادهای تأمین اجتماعی همبسته است. موارد مطرح شده می‌تواند بعنوان شاخص‌های شهروندی برای تحقیق استفاده شود. مارشال شهروندی را عضویت کامل در جامعه می‌داند. (مارشال، ۱۹۹۴: فصل ۲۹-۳۰)

نظریه دوم قابل استفاده، نظریه ترنر است. ترنر شهروندی را بجای تعریف در چارچوب حقوق و تعهدات، آن را به صورت فرایند تصور می‌کند و شامل دو فرایند برخورداری و فرایند محرومیت می‌داند. فرایند برخورداری از طریق باز تخصیص منابع، موجب دستیابی شهروندان به منابع و امکانات جامعه می‌گردد و فرایند محرومیت از طریق ساخت یک هویت مشترک، دیگران را از مزایای شهروندی محروم می‌سازد. شهروندی، یک مجموعه از فرآیندها درباره تخصیص استحقاقات، تعهدات، مصونیت‌ها در درون یک اجتماع سیاسی است. بنیان‌های استحقاق مؤثر شهروندی در انجام خدمات کار، جنگ و تشکیل خانواده است.

۱. استحقاقات، خدمات کار شامل حفظ شغل، پوشش بیمه، مزایای بازنشستگی و مراقبت بهداشتی بود.

۲. خدمت به دولت در خلال جنگ منجر به حق مقررری و پانسیون‌های خاص، تأمین بهداشت مسکن و آموزش برای جبران خدمات مردان و خانواده‌هایشان می‌باشد.

۳. ساختار خانواده که مکانیزم‌هایی برای باز تولید جامعه از طریق تولید مثل، نگهداری و جامعه پذیر کردن بچه‌ها است که شامل استحقاق در شکل‌های حمایت از مادران، تأمین بهداشت و آموزش بچه‌ها می‌باشد.

ترنر سه شهروند فراملی و به تبع آن سه نوع حقوق را مطرح می‌کند.

شهروند محیطی: حق نسبت به داشتن یک محیط پاکیزه و تمیز

شهروند بومی: بومیان هر کشور به عنوان شهروند درجه دوم محسوب نشوند و مهاجران و

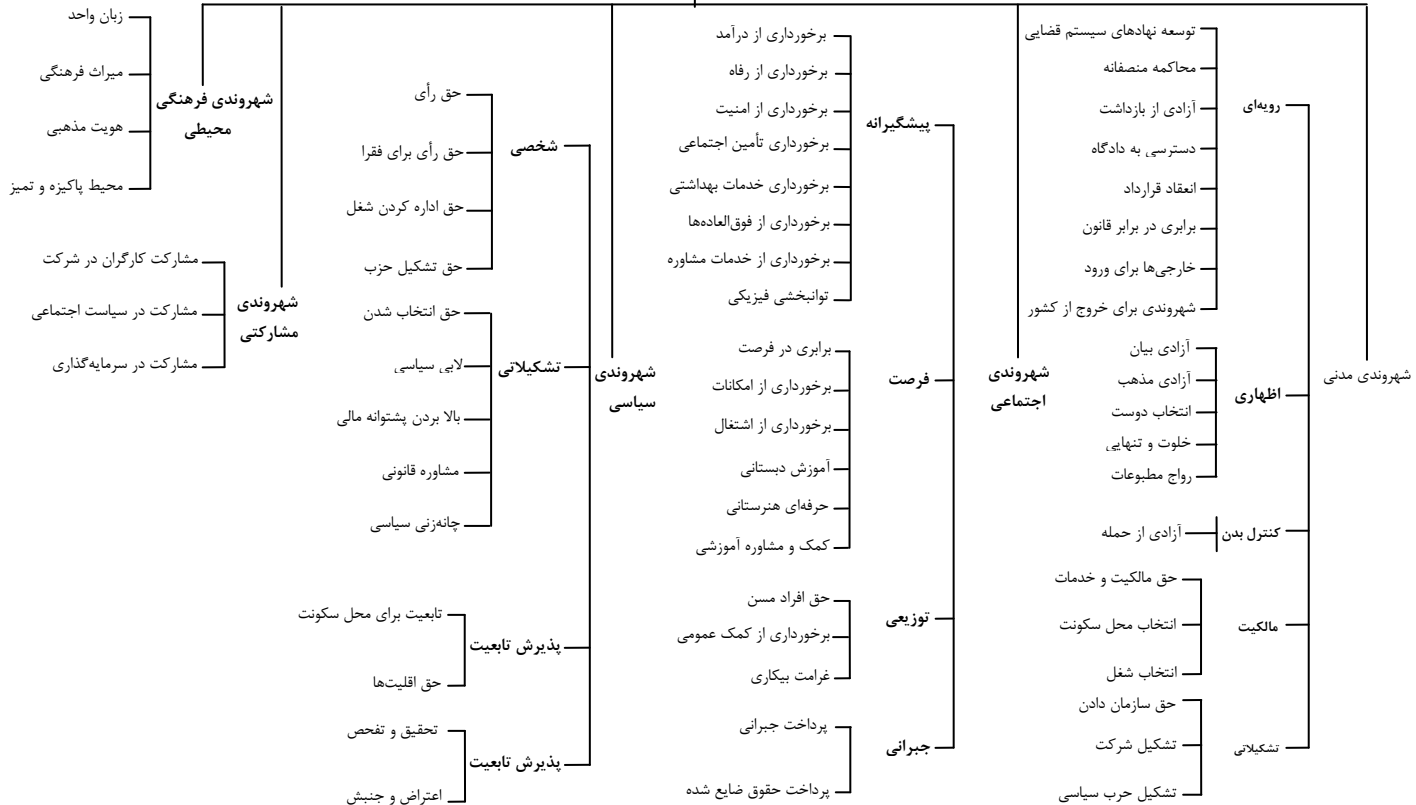
بومیان از بهداشت، تحصیلات و مشارکت سیاسی برخوردار باشند.

شهروند فرهنگی: حقوق فرهنگی مربوط به زبان، سهمیم بودن در میراث فرهنگی و هویت مذهبی می‌باشد. (ترنر، ۲۰۰۱: فصل ۱ و ۲)

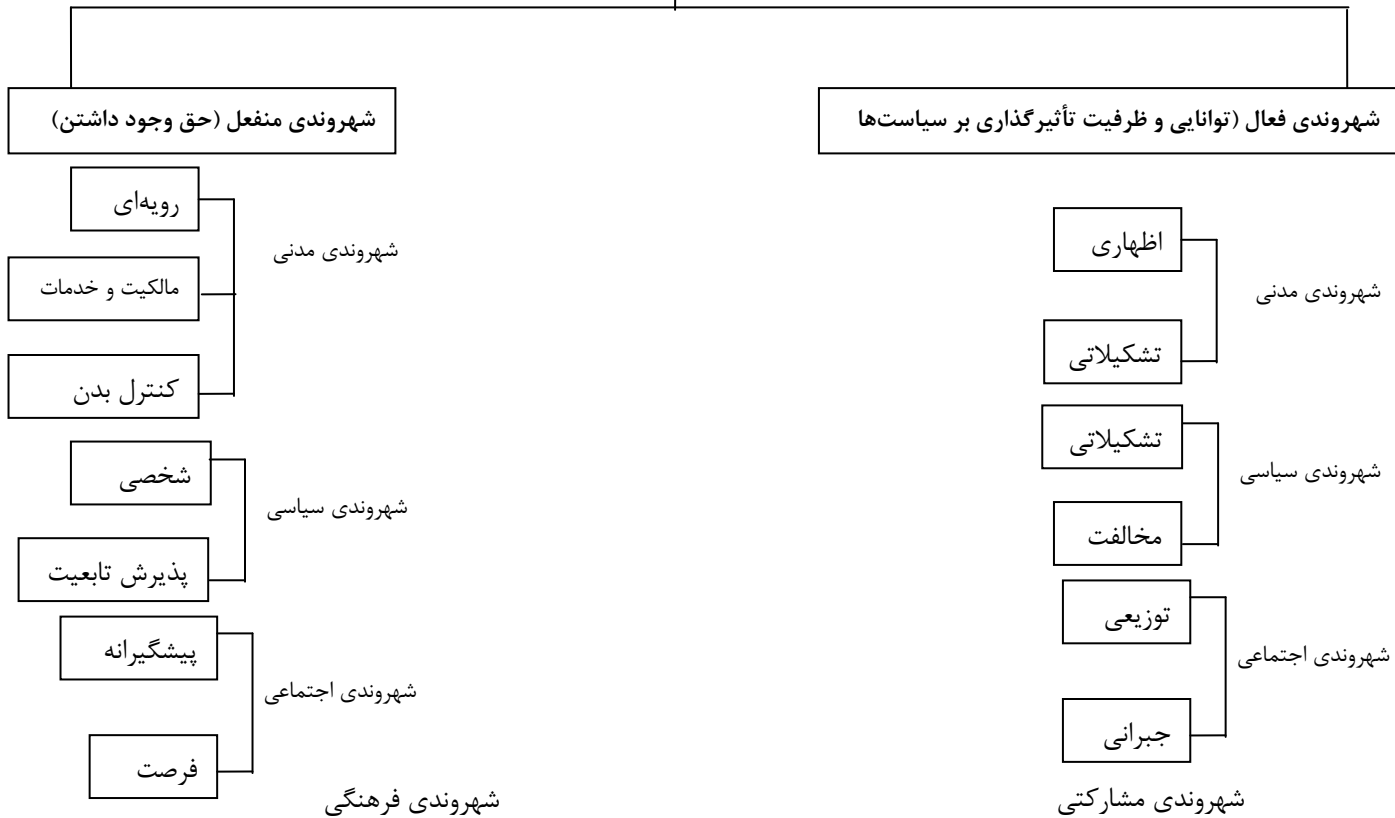
نظریه سوم کاربردی در چارچوب نظری دیدگاه ژانوسکی است. او شهروندی را این چنین تعریف می‌کند: «شهروندی عضویت فعال و منفعل افراد در یک دولت - ملت با حقوق و تعهدات همگانی در یک سطح مشخص شده‌ای از برابری می‌باشد.» ژانوسکی با انتقاد به نظریه مارشال و ترنر و بندیکس به این که آنها با پذیرش مدل سه تایی، حقوق غیر متجانس را با هم یکی کرده‌اند و در مواجهه با حقوق چانه زنی جمعی، حقوق مشتری، شورای کارگران مشکلاتی را تجربه می‌کنند، یک مدل چهارتایی ارائه می‌دهد که برای شاخص‌های تحقیق مورد نظر می‌تواند مفید باشد.

۱. حقوق قانونی ۲- حقوق سیاسی ۳- حقوق اجتماعی ۴- حقوق مشارکت
 ۲. حقوق قانونی به رویه‌ای، اظهاری، کنترل بدن، مالکیت و خدمات و تشکیلاتی تقسیم می‌شود.
 ۳. حقوق سیاسی شامل شخصی، تشکیلاتی، تابعیت و حقوق مخالفت است.
 ۴. حقوق اجتماعی شامل حقوق پیشگیرانه و توانمندسازی، حقوق فرصت، حقوق توزیعی و حقوق جبرانی است.
 ۵. حقوق مشارکت شامل حقوق مربوط به مداخله در بازار کار، حقوق مربوط به بوروکراسی، شرکت و حقوق سرمایه است.
- او معتقد است با افزودن حقوق مشارکت به ۳ تایی حقوق شهروندی، قادر خواهیم بود تا بهتر به تحلیل حقوق شهروندی در کشورهای مختلف پردازیم. (ژانوسکی، ۱۹۹۸: فصل ۲)

شهروندی

شهروندی

فرضیه اصلی (۱)

به نظر می‌رسد در کتابهای علوم اجتماعی دبیرستان به حقوق شهروندی (اجتماعی، مدنی، سیاسی، مشارکتی و....) متفاوت پرداخته شده است.

فرضیه اصلی (۲)

به نظر می‌رسد در کتابهای علوم اجتماعی دبیرستان به شهروندی منفعل (حق وجود داشتن) و شهروندی فعال (توانایی تأثیرگذاری بر سیاستها) متفاوت پرداخته شده است.

روش‌شناسی

در علوم اجتماعی سه رویکرد عمده روشی وجود دارد که عبارتند از: اثبات‌گرایی، تفسیر‌گرایی و انتقادی. رویکرد اساسی در این تحقیق اثبات‌گرایانه است زیرا از اسناد و مدارک برای تحقیق استفاده می‌شود و چون از تحلیل محتوا برای تکنیک استفاده شده پس رویکرد تفسیرگرایی نیز کاربرد دارد.

هولستی و استون تحلیل محتوا را چنین تعریف می‌کند:

« تحلیل محتوا تکنیکی پژوهشی است برای استنباط‌هایی بر حسب شناسایی نظاممند و عینی و ویژگیهای خاص در یک متن.» (کری پندورف، ۲۸:۸۳).

در این تحقیق هر پرسشنامه شامل مقولات و واحدهاست. مقولات شامل: مقولات موضوعی که همان بازبایی زمینه‌های موضوعی در متن می‌باشد و مقوله‌های مربوط به سبک که در آن از علائم و کلمات گوناگون استفاده و به سبک خاص خود اظهار نظر می‌کنند (ساروخانی، ۸۵: ۳۰۹) واحدها نیز شامل: واحد ثبت که مربوط به کلمات و واژه‌ها می‌شود و واحد مضمون که پیام خاصی که از جانب فرستنده پیام مورد توجه است و واحد محتوا که جمله یا مجموعه‌ای است که واحد در آن جای گرفته، معنا پیدا می‌کند (ساروخانی، ۸۵: ۳۱۳-۳۱۱).

ما چهار نوع جدول خواهیم داشت.

۱. جداولی که براساس نمودار و اشکال مربوط به شاخصهای شهروندی در کتابهای علوم اجتماعی تهیه شده، در هر کتاب به طور جداگانه بررسی خواهد شد.
۲. جداولی که مربوط به عین عناوین و عبارات شاخص‌های شهروندی به تفکیک در کتابهای علوم اجتماعی مطرح خواهد شد.

۳. جدولی که براساس اسامی و لغات مربوط به شاخص‌های شهروندی در کتابهای علوم اجتماعی به تفکیک مطرح خواهد شد.

۴. جدولی که براساس مضامین و عبارات مربوط به شاخص‌های شهروندی در کتابهای علوم اجتماعی به تفکیک مطرح خواهد شد.

برای اعتبار و روایی تحلیل محتوا از متخصصان علوم اجتماعی نظرخواهی شد و بعد از محاسبه ضریب روایی، کار تحلیل محتوا با روایی بالا (۹۵٪) با شاخص‌های مورد نظر صورت گرفت. اعتبار ابزار این آزمون از نوع اعتبار صوری است. فرمول ضریب روایی برای محاسبه تحلیل محتوا این گونه است.

$$\text{ضریب روایی در تحلیل محتوا} = \frac{N_1 + N_2}{2N} \times 100 = \frac{60 + 55}{2 \times 60} \times 100 = \frac{115}{120} \times 100 = 95\%$$

پس از محاسبه ضریب روایی چون عدد بدست آمده بالای ۷۰٪ میباشد پس این تحقیق از روایی بالایی برخوردار است.

تعداد کل شاخص‌ها = N

N_1 = تعداد شاخص‌های در نظر گرفته شده

N_2 = تعداد شاخص‌های نظر خواهی شده

یافته‌ها

جدول شماره (۱) فراوانی مفاهیم شهروندی از سال اول تا پیش دانشگاهی علوم اجتماعی ۱۳۸۷

درصد	نوع	مضامین و عبارات				اسامی و لغات				عین شاخص			تصاویر				جدول مفاهیم
		سال پیش	سال (۳)	سال (۲)	سال (۱)	سال پیش	سال (۴)	سال (۳)	سال (۲)	سال پیش	سال (۴)	سال (۳)	سال (۲)	سال (۱)	سال (۳)	سال (۲)	
۳۸/۸۸	۳۹۵	۵	۲۸	۱۴	۵۱	۱۰	۷۶	۱۷	۱۱۶	۱	۲۶	۳	۱۶	۱۰	۶	۱۶	سیاسی
۳۰	۳۰۵	۱۲	۲۲	۲۱	۳۲	۱	۳۶	۲۹	۱۲۷	۵	۱۰	۷	۱	-	۱	۱	مدنی
۱۷/۴۲	۱۷۷	۱۰	۲۳	۱۲	۴	۱۰	۶۴	۱۳	۲۵	۳	۵	۵	-	-	۳	-	اجتماعی
۹/۳۵	۹۵	۷	۱۱	-	-	۲	۴۵	-	-	۵	۹	-	-	۷	۹	-	فرهنگی
۰/۰۹	۱	-	-	۱	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	مشارکتی
۴/۳۳	۴۴	-	-	-	-	۱	۳	۳۷	۳	-	-	-	-	-	-	-	شهروندی
%۱۰۰	۱۰۱۶	جمع کل															

با جمع بندی نتایج حاصله از جدول ۱ به ترتیب اولویت نتیجه می‌گیریم:

۱- شهروندی سیاسی با ۳۸/۸۸٪

۲- شهروندی مدنی با ۳۰٪

۳- شهروندی اجتماعی با ۱۷/۴۲٪

۴- شهروندی فرهنگی با ۹/۳۵٪

۵- شهروندی مشارکت با ۰/۰۹٪

در کتاب‌ها به چشم می‌خورد. پس شهروندی سیاسی بالاترین و شهروندی مشارکت پایین ترین درجه را داراست.

جدول شماره (۲) فراوانی شهروندی منفعل و فعال در کتابهای علوم اجتماعی اول تا پیش دانشگاهی
سال ۱۳۸۷

درصد	نوع	مضامین و عبارات				اسامی و لغات				عین شاخص				تصاویر			جدول مفاهیم
		فصل پیش	فصل (ع)	فصل (ب)	فصل (د)	فصل پیش	فصل (ع)	فصل (ب)	فصل (د)	فصل پیش	فصل (ع)	فصل (ب)	فصل (د)	فصل (ع)	فصل (ب)	فصل (د)	
		۱۶/۸۹	۱۶۴	۳ ۲	۷۸	۳۲	۶۹	۲۳	۲۰۶	۳۸	۲۵ ۵	۱۳	۴۱	۱۲	۱ ۷	۱۶	
۸۴/۱۰	۱۰۵	۱	۶	۱۳	۱۸	۰	۱۵	۲۱	۱۳	۱	۹	۳	۰	۱	۴	۰	فعال
۱۰۰٪	۹۶۹	جمع کل															

با توجه به جدول شماره ۲ فراوانی شهروندی منفعل و فعال از کتابهای اول تا پیش دانشگاهی به ترتیب اولویت اینگونه میباشد. شهروندی منفعل ۸۹/۱۶٪ و شهروندی فعال ۱۰/۸۴٪ می باشد. پس حق وجود داشتن در کتابها نسبت به توانایی و ظرفیت تأثیرگذاری در سیاستها از درصد بالایی برخوردار است.

جدول شماره (۳) فراوانی شاخص شهروندی کتاب سال اول مطالعات اجتماعی

درصد	جمع	مضامین	لغات	عین شاخص	تصاویر	جدول مفاهیم
		سال اول	سال اول	سال اول	سال اول	
۵۰/۷۷	۱۹۹	۵۱	۱۱۶	۱۶	۱۶	سیاسی
۴۱/۰۷	۱۶۱	۳۲	۱۲۷	۱	۱	مدنی
۷/۴۰	۲۹	۴	۲۵	-	-	اجتماعی
-	-	-	-	-	-	فرهنگی
-	-	-	-	-	-	مشارکتی
۰/۷۶	۳	-	۳	-	-	شهروندی
۱۰۰٪	۳۹۲	جمع کل				

با توجه به جدول شماره ۳ فراوانی شاخص شهروندی کتاب مطالعات اجتماعی سال اول به ترتیب زیر است: ۱- شهروندی سیاسی ۵۰/۷۷٪ - ۲- شهروندی مدنی ۴۱/۰۷٪ - ۳- شهروندی اجتماعی ۷/۴۰٪ می‌باشد.

جدول شماره (۴) فراوانی شاخص شهروندی کتاب سال دوم جامعه (۱)

درصد	جمع	مضامین		لغات		عین شاخص		تصاویر		جدول مفاهیم
		سال دوم	سال دوم	سال دوم	سال دوم	سال دوم	سال دوم			
۲۲/۴۷	۴۰	۱۴	۱۷	۳	۶	سیاسی				
۳۲/۵۸	۵۸	۲۱	۲۹	۷	۱	مدنی				
۱۸/۵۴	۳۳	۱۲	۱۳	۵	۳	اجتماعی				
۵/۰۶	۹	-	-	-	۹	فرهنگی				
۰/۲۶	۱	۱	-	-	-	مشارکتی				
۲۰/۷۹	۳۷	-	۳۷	-	-	شهروندی				
٪۱۰۰	۱۷۸	جمع کل								

با توجه به جدول شماره ۴ فراوانی شاخص شهروندی کتاب سال دوم جامعه (۱) به ترتیب زیر است: ۱- شهروندی مدنی ۳۲/۵۸٪ - ۲- شهروندی سیاسی ۲۲/۴۷٪ - ۳- واژه شهروندی ۲۰/۷۹٪ - ۴- شهروندی اجتماعی (۱۸/۵۴٪) - ۵- شهروندی فرهنگی ۵/۰۶٪ - ۶- شهروندی مشارکت ۰/۲۶٪ می‌باشد.

جدول شماره (۵) فراوانی شاخص شهروندی کتاب سال سوم جامعه (۲)

درصد	جمع	مضامین		لغات		عین شاخص		تصاویر		جدول مفاهیم
		سال سوم	سال سوم	سال سوم	سال سوم	سال سوم	سال سوم			
۴۶/۲۰	۱۴۰	۲۸	۷۶	۲۶	۱۰	سیاسی				
۲۲/۴۴	۶۸	۲۲	۳۶	۱۰	-	مدنی				
۳۰/۳۶	۹۲	۲۳	۶۴	۵	-	اجتماعی				
۲۳/۷۶	۷۲	۱۱	۴۵	۹	۷	فرهنگی				
-	-	-	-	-	-	مشارکتی				
۰/۹۹	۳	-	۳	-	-	شهروندی				
٪۱۰۰	۳۰۳	جمع کل								

با توجه به جدول شماره ۵ فراوانی شاخص شهروندی سال سوم جامعه (۲) به ترتیب اولویت زیر است:

- ۱- شهروندی سیاسی ۴۶/۲۰٪ - ۲- شهروندی اجتماعی ۳۰/۳۶٪ - ۳- شهروندی فرهنگی ۲۳/۷۶٪ - ۴- شهروندی مدنی ۲۲/۴۴٪ - ۵- واژه شهروندی ۰/۹۹٪ می باشد.

جدول شماره (۶) فراوانی شاخص شهروندی کتاب علوم اجتماعی پیش دانشگاهی

درصد	جمع	مضامین		عین شاخص		جدول مفاهیم	
		سال پیش	لغات سال پیش	سال پیش	تصاویر سال پیش		
۲۲/۲۲	۱۶	۵	۱۰	۱	-	سیاسی	
۲۵	۱۸	۱۲	۱	۵	-	مدنی	
۳۱/۹۴	۲۳	۱۰	۱۰	۳	-	اجتماعی	
۱۹/۴۴	۱۴	۷	۲	۵	-	فرهنگی	
-	-	-	-	-	-	مشارکتی	
۱/۳۹	۱	-	۱	-	-	شهروندی	
۱۰۰٪	۷۲	جمع کل					

با توجه به جدول شماره ۶ فراوانی شاخص شهروندی کتاب علوم اجتماعی پیش دانشگاهی به ترتیب اولویت زیر است:

- ۱- شهروندی اجتماعی و رفاه ۳۱/۹۴٪ - ۲- شهروندی مدنی ۲۵٪ - ۳- شهروندی سیاسی ۲۲/۲۲٪ - ۴- شهروندی فرهنگی ۱۹/۴۴٪ - ۵- واژه شهروندی ۱/۳۹٪ می باشد.

جدول شماره (۷) بررسی مقایسه‌ای مفاهیم شهروندی در کتاب‌های علوم اجتماعی سال اول تا پیش

دانشگاهی سال ۸۷

پیش دانشگاهی	جامعه (۲)	جامعه (۱)	مطالعات اجتماعی	کتاب مفاهیم
۱۶	۱۴۰	۴۰	۱۹۹	سیاسی
۱۸	۶۸	۵۸	۱۶۱	مدنی
۲۳	۹۲	۳۳	۲۹	اجتماعی
۱۴	۷۲	۹	-	فرهنگی
-	-	۱	-	مشارکتی
۱	۳	۳۷	۳	شهروندی

با بررسی مقایسه‌ای مفاهیم شهروندی در کتابهای علوم اجتماعی جدول شماره ۷ نتیجه می‌گیریم مفهوم شهروندی سیاسی و مدنی بالاترین امتیاز را در کتاب مطالعات اجتماعی سال اول داراست.

مفهوم شهروندی اجتماعی و فرهنگی بالاترین امتیاز را در کتاب سوم جامعه (۲) داراست مفهوم شهروندی مشارکتی تعداد آن بسیار ناچیز است و واژه شهروندی بالاترین تعداد را در کتاب جامعه (۱) داراست.

بحث و نتیجه گیری:

براساس فرضیات مطرح شده نتایج آزمون به شرح زیر است:

الف- بین پایه‌های مختلف دبیرستان در رابطه با حقوق شهروندی تفاوت وجود دارد و به تفکیک به شرح زیر است.

- در کتاب سال اول مطالعات اجتماعی با توجه به جدول شماره (۳) ۱- شهروندی سیاسی با (۵۰/۷۷٪) ۲- شهروندی مدنی با (۴۱/۰۷٪) ۳- شهروندی اجتماعی با (۷/۴۰٪) به ترتیب اولویت قرار دارد.

- در کتاب سال دوم جامعه (۱) با توجه به جدول شماره (۴) فراوانی شاخص شهروندی به ترتیب زیر است. ۱- شهروندی مدنی با (۳۲/۵۸٪) ۲- شهروندی اجتماعی با (۱۸/۵۴٪) ۳- شهروندی فرهنگی با (۵/۰۶٪) ۴- شهروندی مشارکت با (۰/۲۶٪)

- در کتاب سال سوم جامعه (۲) با توجه به جدول شماره (۵) فراوانی شاخص شهروندی به ترتیب اولویت زیر است: ۱- شهروندی سیاسی با (۴۶/۲۰٪) ۲- شهروندی اجتماعی با (۳۰/۳۶٪) ۳- شهروندی فرهنگی با (۲۳/۷۶٪) ۴- شهروندی مدنی (۲۲/۴۴٪)

- در کتاب پیش دانشگاهی با توجه به جدول شماره (۶) فراوانی شاخص شهروندی به ترتیب اولویت زیر است: ۱- شهروندی اجتماعی و رفاه با (۳۱/۹۴٪) ۲- شهروندی مدنی با (۲۵٪) ۳- شهروندی سیاسی با (۲۲/۲۲٪) ۴- شهروندی فرهنگی (۱۹/۴۴٪)

ب- با بررسی مقایسه‌ای مفاهیم شهروندی در کتابهای علوم اجتماعی دبیرستان جدول شماره (۷) به تفکیک نتیجه می‌گیریم:

- مفهوم شهروندی سیاسی در کتاب سال اول مطالعات اجتماعی با (۱۹۹ مورد) بیشترین امتیاز را داراست.

- مفهوم شهروندی مدنی در کتاب سال اول مطالعات اجتماعی با (۱۶۱ مورد) بیشترین امتیاز را داراست.

- مفهوم شهروندی اجتماعی در کتاب سال سوم جامعه (۲) با (۹۲مورد) بالاترین امتیاز را داراست.
 - مفهوم شهروندی فرهنگی در کتاب سال سوم جامعه (۲) با (۷۲ مورد) بالاترین امتیاز را داراست.
 - مفهوم شهروندی مشارکتی در کتاب سال دوم جامعه (۱) تنها (۱ مورد) مطرح شده است.
 - واژه شهروندی در کتاب سال دوم جامعه (۱) با (۳۷ مورد) بیشترین تکرار را داشته است.
 - ج- طبق یافته‌های پژوهش (فرضیه اصلی ۱) در کتابهای علوم اجتماعی دبیرستان به حقوق شهروندی متفاوت پرداخته شده و به ترتیب اولویت زیر است.
 - ۱- شهروندی سیاسی (۳۸/۸۸٪) - ۲- شهروندی مدنی (۳۰٪) - ۳- شهروندی اجتماعی (۱۷/۴۲٪) - ۴- شهروندی فرهنگی و محیطی (۹/۳۵٪) - ۵- شهروندی مشارکتی (۰/۰۹٪)
 - پس شهروندی سیاسی بالاترین و شهروندی مشارکتی پایین ترین درجه را داراست.
 - طبق یافته‌های پژوهش (فرضیه اصلی ۲) در کتابهای علوم اجتماعی دبیرستان به شهروندی منفعل و فعال متفاوت پرداخته شده است.
 - طبق جدول شماره (۲) فراوانی شهروندی منفعل و فعال در کتابهای علوم اجتماعی شهروندی منفعل با (۸۹/۱۶٪) نسبت به شهروندی فعال (۱۰/۸۴٪) از اولویت بالایی برخوردار است پس حق وجود داشتن نسبت به توانایی و ظرفیت تأثیر گذاری در سیاست‌ها از درصد بالایی برخوردار است.
- همانطور که در این پژوهش بررسی شد پیشنهاد می‌شود با توجه به فقر کتابهای علوم اجتماعی دبیرستان درباره شهروندی، لازم است نویسندگان محترم با بازنگری در هدفهای کتابهای مذکور توجه خاص به این امر مبذول فرمایند و در صورت امکان برای بالا بردن آگاهی دانش آموزان یک واحد درسی در مقطع دبیرستان به آن اختصاص دهند.

منابع فارسی

- ۱- دبیرخانه شورای عالی آموزش و پرورش (۱۳۸۰) **مجموعه مصوبات شورای عالی آموزش و پرورش**. سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزش: انتشارات مدرسه.
- ۲- ساروخانی، باقر (۱۳۸۵)، **روشهای تحقیق در علوم اجتماعی، بینش ها و فنون**، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ۳- فالکس، کیث (۱۳۸۱)، **شهروندی**، ترجمه محمد تقی دلفروز، تهران: انتشارات کویر.
- ۴- کری پندورف (۱۳۸۳)، **مقدمه‌ای بر تحلیل محتوا**، ترجمه هوشنگ نایی، تهران: انتشارات نی.
- ۵- توسلی، غلامعباس؛ نجاتی حسینی، محمود (۱۳۸۳) **واقعیت اجتماعی شهروندی در ایران**، مجله جامعه شناسی ایران، دوره پنجم شماره ۲.
- ۶- منوچهری، عباس؛ نجاتی حسینی، محمود (۱۳۸۴)، **در آمدی بر نظریه‌ی شهروندی؛ گفت و گویی در فلسفه سیاسی هابرماس**، نامه علوم اجتماعی: شماره ۲۹.

منابع انگلیسی :

- 1- Thomas Janoski (1998) *Citizenship and civil society*, Cambridge University, press.
- 2- Bryan S.Turner (2001), *The Erosion of citizenship*, British journal of sociology, vol No S2, Issue No2.
- 3- Marshal.T.H (1994)"citizenship and social class" chap in B.S. Turner. and P. HAMILTON.Citizenship, routledge, Vol2, chap 29.

